

Damir Josipovič

Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bila pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije?¹

Resnično, so skoraj brez zgodovinskih spominov, vendar so popolnoma prežeti z Jugoslovansko idejo in so njena najmočnejša podpora. Delovni, ustaljeni, vztrajni in metodični, imajo smisel za organizacijo. Podobne lastnosti je mogoče najti med Dinarci, vendar so bolj rafinirani. V bistvu so demokrati. Zaradi vseh teh lastnosti in njihovega geografskega položaja nosijo zelo pomembno vlogo v sodobni jugoslovanski državi. V njej bodo industrijsko najmočnejši in njen najbolj zahodni del (Cvijić 1918, 562).

Izvleček

V prispevku je obravnavan širši kontekst nastanka modernih slovenskih meja s poudarkom na severnih slovenskih mejah in Prekmurju. Obravnavani so tisti zgodovinski ter geopolitični dejavniki in vzroki, ki so vplivali na oblikovanje slovenskega državnega teritorija in serijo zgodovinskih nesporazumov, ki so ga izoblikovali. Proučevane problematike se avtor prispevka loteva z aplikacijo koncepta mejišča, ki ga presoja skozi model zahodnobalkanskega geopolitičnega križa. Ključna za razumevanje razsežnosti vzpostavljanja slovenskega ozemeljskega vprašanja je v prvi vrsti razmejitev nasproti germanskim, romanskim in ugrskim govornim prostorom, v tančico skrivnosti in zgodovinskih spregledov pa je ovito razmejevanje v smeri proti vzhodu in jugovzhodu. Zato je v prispevku odprto tudi vprašanje teritorialnega oblikovanja Slavonije oziroma *Slovinja* kot imenske ustreznice današnje Slovenije.

1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Manjšinske in etnične študije ter slovensko narodno vprašanje* (P5-0081), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V prispevku so osvetljeni tudi vloga prostožidarjev pri oblikovanju nove jugoslovanske kraljevine, poskus vzpostavljanja panslovanskega »koridorja« in, celostno gledano, ugodnih severnih meja slovenske entitete v okviru prihodnje slovenske državnosti ter s tem povezana usodna vloga Prekmurja kot najseverneje ležeče današnje slovenske pokrajine. V kontekstu oblikovanja slovenske etnije in pripadajočega ozemlja je obravnavano tudi monumentalno delo Jovana Cvijića, ki je najzaslužnejši za tako definiranje načela določanja državnih meja, da je imelo odločilen pomen za oblikovanje samostojne slovenske države sedemdeset let kasneje.

Ključne besede: Prekmurje, severne meje Slovenije, Slavonija, Slovenska marka, Slovenija, Gradišćanska, Hrvatska, pariška mirovna konferenca, zahodnobalkanski geopolitični križ, Jovan Cvijić.

1 Uvod

Za razumevanje razvoja prekmurskega mejišča je treba zgodovinsko-geografsko analizirati determinante postavljanja mej, kakršne so danes. Teh ni mogoče obravnavati v ozkem kontekstu današnjega državnega teritorija Slovenije, temveč sintezno, v odvisnosti od spreminjanja razmerij moči, množičnih premikov prebivalstva in načinov razmejevanja ozemelj, ki so danes v okviru te ali one države. Metodološkemu nacionalizmu v raziskavah gre tudi splošna zasluga, da mnogih procesov ne razumemo prekomejno in integralno ter v stalni interakciji obeh strani z mejo in razmejevanji, pač pa v zoženi perspektivi vsakokratnih obsegov držav in ozemelj. To velja tudi za večino dosedanjih pristopov naslovnemu raziskovalnemu vprašanju tako s slovenske kot s hrvaške strani.

Zato se najprej lotevamo širšega konteksta nastanka modernih slovenskih meja s poudarkom na severnih slovenskih mejah in Prekmurju. Medtem ko so bile zahodne slovenske meje v Posočju v veliki meri zgodovinsko-geografsko pogojene z ozemljem grofije Goriške, sta bila južni odsek zahodne meje okoli Gorice in Trsta ter odsek v Istri najkasneje oblikovana – šele po drugi svetovni vojni. V tem prispevku se osredotočamo na obdobje oblikovanja meja v času ob koncu prve svetovne vojne in mirovne konference v Parizu. Proučevane problematike se lotevamo z aplikacijo koncepta mejišča (Tunjić 2004), ki ga presojamo skozi model zahodnobalkanskega geopolitičnega križa (Josipovič 2005, 2006, 2009). Ta umešča slovenski državni prostor v mejišče rimsko-nemškega prodora proti jugovzhodu, ki ga označujejo meje Kočevske in Bele krajine na Kolpi ter meje Štajerske na Sotli in v Halozah ter ki se je večinoma izoblikovalo do trinajstega stoletja. Temu diametralno nasproti je v petnajstem in šestnajstem stoletju sledil osmansko-turški prodor, v katerem skrajni trajnejši domet opisujejo reliktnne meje današnje Bosne in Hercegovine. Mednju se umeščata dve coni geopolitičnega pritiska: a) cona beneškega pritiska z jugozahoda, ki opisuje ozemlje nekdanje Beneške republike od Istre do Dalmacije, in b) cona ogrskega pritiska s severovzhoda, ki ga opisuje težnja po najkrajši povezavi med Panonsko nižino in Jadransko kotlino. Celoten osrednji del tega mejišča zaseda današnji državni prostor Hrvaške, na kar opozarja tudi njena nenavadna oblika (ibid.). Pri tem je ključna za razumevanje razsežnosti vzpostavljanja slovenskega ozemeljskega vprašanja v prvi vrsti razmejitev nasproti germanskim, romanskim in ugrskim govornim prostorom. Nasproti temu identificiranju jezikovnih in posledično etnično pripisanih meja je bila postavljena prehodna cona zložnega prehajanja in prelivanja med podobnimi dialekti, ki je predstavljala mnogo večji izziv razmejevanja in možnost raznovrstnih interpretacij v obdobju »izgradnje narodov« (*nation-building*) devetnajstega stoletja. Zato je celoten prostor v smeri proti vzhodu in jugovzhodu v zgodovinoisnem *mainstreamu* zamejen preprosto z

obstoječimi upravnimi mejami brez resne presoje o raznovrstni pripadnosti prebivalstva. V analitsko pomoč nam bo zato analiziranje vprašanja oblikovanja Slavonije oziroma *Slovinja* kot imenske ustreznice današnje Slovenije.

Naslednja med temami, ki je ozko povezana s procesom »izgradnje slovenstva« in njegovih severnih meja, prikazuje vlogo prostozidarjev pri oblikovanju nove jugoslovanske kraljevine, poskus vzpostavljanja panslovanskega koridorja in, celostno gledano, ugodnih severnih meja slovenske entitete kot enega od pogojev doseganja prihodnje slovenske državnosti ter s tem povezano usodno vlogo Prekmurja. V prispevku prav z geopolitično umestitvijo Prekmurja v okviru širših regij pokažemo na teritorialno kontinuiteto naziva Slavonija/*Slovinje*/Slovenija/*Windischland*, ki poleg moderne Slavonije v okviru Hrvaške obsega tudi obsežne dele Savinjske in Nizke Dolenjske z Belo krajino pod imenom Slavonska marka (*Marcha Sclavonica*). Prav napačen prevod »Slovenska marka« (glej npr. Kos 1933) je v zgodnjem modernem slovenskem zgodovinopisju povzročil zmedo in zabris prekomejne »slovenske« makroregije. To pa je imelo povratni vpliv na kasnejše reformuliranje stališč iz Majarjevega panslavističnega programa »Zedinjena Slovenija«, nerazumevanje in neintegrativnost konkurenčnega hrvaškega nacionalnega programa ter končno enormno krnitev ozemlja, predvidenega za teritorialno administrativno združitev v »slovenski« entiteti. Ta krnitev bi lahko pogubno vplivala tudi na kasnejšo državnost Slovenije in bi jo lahko preprečila, če ne bi bilo predstavništvo ene od zmagovalk prve svetovne vojne – Kraljevine Srbije – panslovansko in izrazito jugoslovansko orientirano. Največ zaslug za vendarle ugoden celokupni izplen pariške mirovne konference, kar se slovenskega narodnega vprašanja tiče, imajo prostozidarske naveze na čelu z vodjo jugoslovanske delegacije za mejna vprašanja, geografom dr. Jovanom Cvijićem. Prav Cvijićeva vloga in zasluge za priključitev Prekmurja, kar je bil prostorski pogoj za legalizacijo zasedbe ozemlja s strani generala Maistra in povezavo ozemlja nekdanje Kranjske s Prekmurjem, je v slovenskih raziskavah obdobja ob in po zaključku prve svetovne vojne v veliki meri spregledana. V prispevku je prikazana njegova vloga v definiranju naravnogeografskega načela za določanje državnih meja, ki je imelo usoden pomen za oblikovanje samostojne slovenske države sedemdeset let kasneje.

2 Od propada Rima do politične dominantnosti Slovanov v Panonski nižini in Vzhodnih Alpah

Ozemlje, ki ga danes zaobjema Republika Slovenija, je bilo podobno kot druga fizičnogeografsko prehodna in geopolitična kontaktna območja med nasprotujočimi si silami vedno podvrženo procesom priseljevanja in izseljevanja

ter s tem povezanimi kulturnogeografskimi vzorci ter jezikovnimi potezami območja. Pred devetnajstim stoletjem in pred uvedbo modernih popisov prebivalstva (od leta 1857 dalje) ni mogoče natančno govoriti o obsegu migracij in preseljevanj na teritoriju, ki ga danes predstavlja Slovenija, so pa ta gibanja bila močna in so temeljito preoblikovala to ozemlje.

Kot je že ob koncu devetnajstega stoletja dokazoval eden od pionirjev migracijskih raziskovanj, Anglež Ernest Ravenstein, ima vsak izselitveni ali priselitveni tok po definiciji svoj protitok, ki pa med seboj nista nujno v enakem obsegu. Že samo na podlagi tega preizkušenega principa je gotovo, da moramo vedno poleg priseljevanja predvidevati tudi odseljevanje ali izseljevanje prebivalstva in da moramo na slovensko ozemlje gledati tako kot na vsak drugi prostor – kot na prostor dinamičnih prebivalstvenih procesov in ne nekega statičnega, v jantar zgodovine ujetega dogajanja in ljudi. Sistematično izseljevanje, prav tako kot priseljevanje, je bilo v različnih medsebojnih razmerjih vedno spodbujano s protislovnimi vzroki in dejavniki ter je veljalo za celoten slovenski prostor. Znane so prisilne selitve upornih kmetov iz Frankovske in Turingije v štirinajstem stoletju na Črno Kranjsko (Kočevsko), pa sistematična, zlasti vzhodnotirolska (Innichen, Doblek) kolonizacija Rovtarskega hribovja v geografskem trikotniku med Kranjem, Logatcem in Tolminom. Kolonizacija germanskih in germaniziranih skupin prebivalcev se je od devetega do petnajstega stoletja izvajala tudi zunaj srednjeveške Kranjske, in sicer na Koroškem, Štajerskem, v Slavoniji, v zahodni in južni Panoniji ter na zahodu v Furlaniji in Primorju, vendar seveda prostorsko zunaj današnje Slovenije (Kos 1933, 113–117).

Velike premike prebivalstva, odločilne za kasnejša razmerja moči in tvorbo upravnopolitičnih entitet in njihovih meja, so povzročila vojaška osvajanja od severovzhodne in jugovzhodne strani: najprej Goti in Huni v četrtem in petem stoletju, nato Langobardi in zatem med šestim in devetim stoletjem mogočni večetnični Obri, izpod nadoblasti katerih se politično izvijajo le Hrvati na zahodu in Bolgari na vzhodu – oboji kot poseben družbeni sloj in v primeru Hrvatov kot vojaški stalež (npr. Kosezi). Hrvaške in koseške skupine tako najdemo po vseh danes percipirano slovenskih zgodovinskih deželah (Koroška, Kranjska, Slavonska krajina, Štajerska, Slavonija/*Slovinje*). Od devetega stoletja dalje uradna zgodovina beleži prodor Frankov na vzhod in jugovzhod, selitve dela Karantancev v Panonijo in nato nove vdore z vzhoda: najprej zlasti od desetega stoletja Magjarov, Hazarov in Pečenegov, v trinajstem stoletju Mongolov, Tatarov in Kumanov ter od štirinajstega stoletja dalje še Osmanskih Turkov. Vsi ti so upravljali ali obvladovali etnično zelo raznolike skupine, ki so jim bile v vojaškem in gospodarskem smislu podrejene (Pohl 1988). Med njimi so takšne, katerih ime je do danes izginilo (npr. Dudlebi v srednjem Pomurju), pa tudi takšne, ki so z vojaško organizacijo uspešno

podjarmile dele slovanskega prebivalstva, ohranile etnonim, a bile kmalu zatem jezikovno poslovanjene (npr. Hrvati v Liki in Bolgari v Dobrudži).

Vsaj od enajstega stoletja dalje današnje severovzhodno Slovenijo usodno zaznamuje zgodovinski nastop Madjarov v panonsko-karpatškem bazenu, od petnajstega stoletja dalje pa globok prodor Osmanskih Turkov v osrčje Balkanskega polotoka, do sedemnajstega stoletja pa prek Prekmurja in Ogrske vse do Dunaja. Če se je ogrsko-germanska meja po madjarskem pokristjanjenju in rimsko-nemškem pritisku med desetim in trinajstim stoletjem pomaknila iz Prlekije oziroma Slovenskih goric proti vzhodu na Kučnico in Muro ter Dravo, pa je bilo ozemlje od Primorske, Kranjske z Belo krajino in Žumberkom do Posavja, Posotelja in Podravja ter Pomurja pod velikim pritiskom beguncev, prebeglih pred osmanskimi osvajanji. Te naselitve so bistveno manj konsistentno zabeležene zaradi uničenja celotnih držav (Bolgarije, Srbije, Bosne, Hercegovine) ali razpada državnih sistemov in zoženja na njihove ozemeljske ostanke (Hrvaške po krbavski bitki leta 1493 in Ogrske po mohački bitki leta 1526) ter zaradi potrebe po krepitvi bojnih vrst in obrambe preostalega ozemlja, katerega Osmanski Turki še niso uspeli zavzeti. Tako lahko med petnajstim in osemnajstim stoletjem beležimo stotisoče prebegov ali uskokov iz današnjih Hrvaške ter Bosne in Hercegovine na tedanje svobodno ozemlje habsburške monarhije (Šehić in Tepić 2002, 73). Prav te zgodovinske okoliščine in migracije predisponirajo geopolitični, jezikovni in teritorialni razvoj današnje Slovenije. Pri tem po številčnosti izstopajo migracije iz časa Osmanskih Turkov, ko se je po ocenah v redko poseljene in od vojn, lakote in bolezni opustošene dinarsko-kraške in subpanonske predele priselilo okrog 200.000 prebivalcev, kar je ob okrog 250.000 preostalih prebivalcih predstavljalo skoraj polovico ljudi. Hkrati se je v večstoletnem obdobju turških vpadov globoko na habsburško ozemlje, vse do Koroške, iz območja današnje Slovenije izselilo vsaj 250.000 ljudi, in sicer kot prisilni migranti (ujetniki in sužnji). Ocene prebivalstva za petnajsto stoletje na današnjem slovenskem ozemlju govorijo o okrog 500.000 prebivalcih, stoletje kasneje pa le še o 450.000, kar kaže na veliko zamenjavo prebivalstva (prim. Kos 1933; Mikeln 1992; Voje 1994). S tem se je znatno spremenila tudi jezikovna slika tega ozemlja. Novi naseljenci so prinesli ikavske, čakavske in zahodnoštokavske govore in prvine, ki so temeljito spremenili takratna narečja na območjih njihove priselitve. Enako so se jezikovno spreminjala tudi območja, ki so jih prebegi zapustili. Zato se ni treba čuditi, če denimo Trubarjev jezik iz sredine šestnajstega stoletja dojemamo precej bliže kot denimo jezik Brižinskih spomenikov iz desetega ali enajstega stoletja, ki ga le stežka razumemo. Seveda se je po drugi strani jezikovno zaledje prebegov iz prostora pod osmansko nadoblastjo prav tako spreminjalo in praktično vse jezikovne skupine so se pod tem pritiskom prestavile na sever ali severozahod. Tako so tudi kasnejša medetnična razmerja pogosto trčila na nasprotja med poskusi vrnitve na stara

ognjišča in na tam zatečene prišleke pod vplivom osmanske ekspanzije, kakor smo to lahko opazovali med zadnjimi jugoslovanskimi vojnami.

Krčenje sultanata na Balkanu od konca sedemnajstega stoletja dalje povzroči povratne migracije zlasti islamiziranih prebivalcev Ogrske, Like, Dalmacije in Vojvodine ter nove krščanske begunce iz skrčenih osmanskih ozemelj (Voje 1994, 213–218). Za današnje slovenske pokrajine to obdobje pomeni predvsem prenehanje neposredne ogroženosti pred vpadi, ki so v nasprotno smer od uskokov odnesli četrto milijona ljudi. Obdobje od konca osemnajstega stoletja zato pomeni prebivalstveno konsolidacijo in demografsko rast, ki pa se zaradi neobstoja krovne entitete, ki bi skrbelo za to prebivalstvo, že konec devetnajstega stoletja sprevrže v množično emigracijo v druge evropske in prekomorske dežele. Izdatna neto emigracija se nadaljuje globoko v dvajseto stoletje ter končno obnovi z jugoslovanskim zdomstvom druge polovice dvajsetega stoletja in novim, »kriznim« izseljevanjem enaindvajsetega stoletja (Josipovič 2018). Celotno obdobje je tudi čas velike negotovosti in pospešenega izseljevanja, saj ga zaznamujejo dve svetovni vojni, pandemija ruske in španske gripe ter dolgotrajna gospodarska kriza, ki so zdesetkali najvitalnejše dele takratnega prebivalstva na današnjem ozemlju Slovenije. Vojne izgube in travmatizacija prebivalstva vseh starosti zaradi bolezni, primanjkljaja hrane in drugih življenjsko pomembnih dobrin, predvsem pa občutja varnosti, povzročata večgeneracijske prenose travme na naslednje rodove, ki se danes manifestirajo skozi različne oblike psihosomatskih motenj (Sotero 2006).

3 Problem antagonizma imenskih dvojčic Slavonije in Slovenije kot ovira ozemeljski celovitosti slovanske poselitve na širšem območju »koridorja«

Da bi razumeli kleč prostorskega definiranja Slovenije – kot teritorialne entitete, neobstoječe do leta 1945 – in Slavonije – dejanske teritorialne entitete s kontinuiteto od rimskega obdobja – moramo najprej pogledati teritorialna razmerja in percepcijo prostora vsakokratnih prebivalcev. Povezave med Slovenijo in Slavonijo so stare toliko kot sama geografska poimenovanja obeh, danes povsem ločenih območij. V kontekstu zahodnega peripanonskega prostora, v katerega spada prekmursko mejišče, bomo zato nekaj nujne pozornosti namenili razlagi in razlikovanju teh dveh regionalnogeografskih entitet. Splošni latinsko-grški izraz Sclavonia/Sclavinia je bil mnogokrat uporabljen, običajno na območju brez izrazitega »vrhnjega« sloja nad številčno dominantno plastjo prebivalstva. Tako je bil v geografskem smislu prvi poudarek na splošnem slovanstvu, bodisi v obliki *slovenstva* bodisi *slavonstva*, ne pa na posameznih klansko-etničnih partikularnostih. Kasneje, zlasti po odločilnih

bitkah na Krbavi (1493) in pri Mohaču (1526), je prišlo do usodnega geografskega premika regionalne oznake »Hrvaška/*Hrvatska*« na sever, na nekdanji zgodovinsko-geografski kontinuum območja Slavonije, s tem pa na cepitev *Windischlanda* na manjši zahodni in večji vzhodni del. Z razdvojitvijo Slavonije oziroma *Sklavonije* ali *Slovinja* na kasnejši slovenski del na eni strani in današnji hrvaški del na drugi strani, se je zemljepisno ime Slavonija uveljavilo le na območju znatno vzhodneje od Zagreba, nekdanji osrednji deli Slavonije pa so prevzeli mezoregionalna imena: Zagorje, Prigorje, Turopolje, Podravina, Moslavina itd. na Hrvaškem, ter Štajerska, Savinjska, Prlekija, Bela krajina, Dolenjska, Posavje itd. v Sloveniji. Pri tem spomnimo, da se je v slovensko moderno zgodovinopisje vrnil dvomljiv pojem »Slovenske marke« ali krajine, ki je zajemal pretežni del današnje Nizke Dolenjske in Savinjske s Posavjem, na katerega se je teritorialno razširila Kranjska (Kos 1933; Josipovič 1998), nato pa je *Marcha Vinedorum* prešla pod Štajersko. Kasneje je bila razdeljena z reko Savo, katere desni breg je bil priključen Kranjski, levi breg pa ostal pod Štajersko. Dejansko je pri tem šlo za delitev političnega ostanka Slavonije oziroma *Windischlanda* v današnji Sloveniji, kar je sploh dalo osnovo za poimenovanje *slavonska* (*Sclavonica* – v pomenu *slovanska* dežela) kot razlikovalni prostorsko-etnični atribut v razmerju do *kranjskega* (*Carniola*) ali tudi *koroškega* (*Carinthia*). Če bi, nasprotno, prišlo do širitve Slavonije na prostor Kranjske, bi tak novoosvojeni del zagotovo dobil memorialno oznako nekdanjega ozemlja: na primer Kranjska krajina (*Marcha Carniolica*), torej na enak način, kot je za nekdanje koroško ozemlje, priključeno Štajerski, bila v veljavi oznaka *Marcha Carantanorum*.

Da bi razumeli, kako se je pravzaprav vzpostavila današnja dihotomija nečesa, kar tujcem zunaj regije zveni sorodno (prim. Husserl 2005), lokalnemu prebivalstvu pa predstavlja dve ljubosumno oddeljeni, niti malo povezani entiteti, je treba odriniti na kratko zgodovinsko ekskurzijo. Še okrog leta 1300, ko se ureditve fevdalne nadvlade nad današnjimi osredneslovenskimi pokrajinami še niso do konca izostrile, je razmejitvev Slavonije s Hrvaško na jugozahodu in jugu presenetljivo stabilna. Medtem ko so *Dolnji kraji* (*Partes inferiores*, ki so obsegali porečje Plive, Vrbanje in zgornje Sane z mesti Jajce, Kotor in Ključ) in Bosna (porečje Lašve, Lepenice, gorenjega Vrbasa, Vrhbosne in Krivaje do Drine) pod oblastjo Šubičev, je meja zahodno od *Dolnjih krajev* v grobem potekala po planoti Grmeč med Ključem in Ostrovico na Uni, nato po Uni in Korani do *Bišča* (današnji Bihać) in *Slovinja/Sluina* (današnji Slunj) ter do Lukovdola na Kolpi (zemljevid 1). Ta meja je vztrajala še nadaljnji dve stoletji do prodora Osmanov v osrčje Dinarskega gorstva. Ta prodor pa je kakor klin od jugovzhoda razklepal in končno razklenil ozemlje Slavonije in Hrvaške tako, da je njuna medsebojna meja konec sedemnajstega stoletja merila le okrog 20 kilometrov, in sicer v predelu med Kolpo pri Vinici in Korano pri Krnjaku. Ko je tedanja Bosna prišla pod Turke leta 1463, so Osmani ter njihove

Zemljevid 1: Od Sklavonije in Slovinja do Slavonije in Slovenije

Vir: Srkulj 1937.

vojaške in paravojaške formacije vse pogosteje vpadali v slavonski prostor ob Savi, kar je vodilo v padec večine Slavonije. »Turška« nevarnost, ki je pretela s popolnim uničenjem preostankov Slavonije in Hrvaške, je izzvala prvi poskus združitve njunih saborov že sredi šestnajstega stoletja, čeprav se je formalna civilnopravna združitev civilne Slavonije in civilne Hrvaške v okviru ogrske krone zgodila šele v osemnajstem stoletju – po izgonu Turkov iz prekosavske Slavonije v prostor današnje Bosne (Stančić 1985; zemljevid 3).

S postopnim osvajanjem današnjega območja Bosne in Hercegovine so Turki izrivali lokalno prebivalstvo in plemstvo, ki se je bilo pod vplivom izgube fevdov prisiljeno ali poturčiti, ali pristati na težke življenjske pogoje krščanske raje, ali pa se izseliti v notranjost celine. Prostor, ki so ga tedanji prebivalci zapustili, so kasneje poimenovali »Turška Hrvaška« (območje Pseta

in Unca), čeprav je Turčija segla tudi na zgodovinsko ozemlje Slavonije južno od Save (Mrin, Hum/Bišče, Vrbas, Glaž, Dubica). Kot je večina Slavonije, zlasti osrednjih in vzhodnih robnih območij, prišla pod Turke že sredi šestnajstega stoletja, se je tudi Hrvaška postopoma zmanjševala in končno zmanjšala na ozek pas ozemlja med Kvarnerom in Korano pri Slunju (zemljevid 2).²

Ta osmanski prodor pa se ni zgodil nenadejano, temveč je odraz širših geopolitičnih razmer v tedanji jugovzhodni Evropi. Oblikovanje države Osmanskih Turkov v Evropi in njeno naglo širjenje, še posebno po bitki na Marici leta 1371, spodbujeno z balkansko-slovansko neslogo in južnosrbskimi vlastelini kot turškimi vazali (rod Mrnjavčevićev s kraljevičem Markom in drugi), sta hitro pripeljala do uničenja večine samostojnih balkanskih držav. Po padcu preostanka srednjeveške Srbije (1456) sledi nagel osmanski prodor skozi novopazarski geostrateški koridor v dinarski smeri do karavanseraja *Saraj Ovasi* (Sarajevo). Z osvojitvijo tega strateškega koridorja se odpre dostop do osrednje Bosne, zato je bil hiter padec ostanka srednjeveške Bosne Stipana Tomaševića, poslednjega bosenskega kralja (1463), neizbežen. Hercegovina velikaša Sandalja Hranića in njegovih potomcev Hercegovičev je pod Osmane prišla dvajset let kasneje (1482), njen vzhodni del okrog Onogošta (današnji Nikšić) pa skupaj z makarskim priobaljem leta 1499. To je bilo pravzaprav edino območje, na katerem je na novo razširjena osmanska država lahko dostopala do morja na vzhodnem delu Jadrana.

V »Zahodnih predelih«³ in v smeri proti Liki Osmani v naslednjih tridesetih letih niso uspeli osvojiti in pokoriti najbolj utrjenih gradov, kot so bili Ostrovica, Bišče, Tnin (Knin) in Cetingrad. Priložnost za to se jim je ponudila šele po katastrofalnem porazu hrvaške vojske na Krbavskem polju leta 1493. Nato je sledilo potiskanje osmanske meje čedalje bolj proti zahodu, ki že leta 1528 doseže Velebit. Tako je Hrvaški ostal izhod na morje le še med Bakrom, Senjem in Bagom – od tod poimenovanje tega obalnega pasu kot hrvaško Primorje. Odločilno izgubo za Hrvaško pomeni padec Bišča (Bihaća) leta 1592, ko se Osmanski imperij raztegne vse do reke Korane in pravkar osnovanega Karlovca (1579). Meja imperija se je Kranjski približala na samo šestnajst kilometrov in pretila, da bo popolnoma odrezala Hrvaško od Slavonije, hkrati pa načela tudi območje notranjeavstrijskih dežel. To je bilo obdobje množičnih

2 *Slunj/Šluin/Slovinj* je bil mejno mesto med Hrvaško in *Slovinjem* (Slavonijo), kot je bil denimo kraj *Hrvatsko* mejno naselje med Hrvaško in Kranjsko na Kolpi pri Osilnici.

3 *Zapadne strane* ali *Zahodni predeli* ali *Tropolje* je zemljepisna oznaka za srednjeveško bosensko območje, ki je zajemalo Duvensko, Livensko, Kupreško in Glamočko polje. Na tem območju so obstajale tri stare županije: Hlivno (Livno) na območju istoimenskega polja z gradom Bistrice, Dulmno (Duvno) na prostoru istoimenskega polja s Tomislavgradom (Delminium > Tolminium) ter Kupreškega polja in Dlamoč (Glamoč) na območju istoimenskega polja z gradom Biograd (Halapič).

premikov prebivalstva in bistvene spremembe jezikovne, verske, regionalne in drugih demografskih struktur prebivalstva (zemljevid 2).

Medtem je v prvi polovici šestnajstega stoletja tudi Slavonija utrpela hude izgube teritorija in bila obremenjena z množičnimi prisilnimi selitvami. Padec celotnega slavonskega Povrbasja med Jajcem in Banjo Luko (1528) je sledil padcu močnih trdnjav šest let prej (1522), in sicer na relaciji od Drniša, Tnina (Knin) in Rmanja (Martin Brod, Unec/Unac) do Blagaja na Uni (Dvor, Novi). Po prehodu Osmanov čez Savo po vrsti padajo slavonske trdnjave Brod (1536), Požega in Đakovo (1537), že naslednje leto pa na zahodu prebijejo obrambo pri Dubici (1538) in dosežejo Uno, na vzhodu reko Bosut (Basant)⁴, na severu pa celo mejno reko Dravo pri Belišču, s čimer so odtrgali vzhodni del Slavonije in Srem od preostanka Slavonije na zahodu. Že leta 1540 ponovno prestopijo Savo in osvojijo še Gradiško na zahodu osmanskega klina v Slavonijo in Našice na vzhodni strani tega klina (1541). S tem razširijo in utrdijo zasedeni prostor vse do Drave, središče katerega predstavlja prav naravno varovana požeška kotlina z utrjenim mestom Požego.

Zaradi razpada sistema lokalne teritorialnoobrambne organizacije v osrednji Slavoniji med Savo in Dravo Osmani leta 1552 mejo s Save potisnejo vse do reke Čazme (Česma), osvojijo pa tudi Virovitico in del Bilogore, s katere ogrožajo Križevce, Vrbovec in Koprivnico. S tem je bil dosežen zlom osrednjega dela Slavonije, ki je bila v okviru osmanske uprave oblikovana v nov *Požeški sandžak*.

Posledično se spodbudijo novi množični premiki prebivalstva proti severu v ogrsko Panonijo in štajerski *Windischland* v današnji Sloveniji, že prej pa so številčni tokovi Uskokov naseljevali od bolezni in turških vpadov opustošene dele Kranjske in Primorske. Medtem je po mohački bitki (1526) Ogrska vzhodno od Donave že bila pod Osmansko oblastjo, po bitki pri Sigetu (1566) pa je pod Osmane prišla še večina zahodne Panonije. To je bil zgodovinski trenutek, ko sta se obe deželi, tako Hrvaška kot Slavonija, zreducirali na »ostanke ostankov« (*reliquiae reliquiarum*). Hkrati je bilo to tudi kritično obdobje, ki je prek prve združitve ostankov Hrvaške in Slavonije (s katero se niso strinjali vsi slavonski družbeni staleži in stanovi) v dvojno hrvatsko-slovensko (slavonsko) krono postopno pripeljalo Slavonijo do izgube subjektivitete. V novo politično tvorbo je bila vključena celotna zahodna Slavonija med Čazmo (Česmo) in Sotlo, s tem pa je na tem delu začelo ugašati ime Slavonija (*Slovinje*), ki ga je začelo izpodrivati regionalno ime Hrvaška, s tem da je etnonim *Slovinci/Slovinci* v tem območju še trdovratno vztrajal. Krčenje svobodnega ozemlja Kraljevine Slavonije in v še večji meri Kraljevine Hrvaške

4 Bosut in Basant(ius) bi lahko po latinsko pomenilo tudi ime meje Bosone (Bosne) ali samega vodnega (rečnega) telesa. Pri tem ga velja primerjati z nazivom »Bosanci« kot prebivalci tega ali temu sosednega območja in še prej izpričanim regionimom Bošnjaki, ki ga nosijo številni kraji in osebe po Sloveniji in Slavoniji.

je pripeljalo do prelomnega notranjepolitičnega dogodka: skupne izvedbe slavonskega in hrvaškega sabora v Zagrebu 1. septembra 1558. Oba sabora sta bila od tega dne dalje trajno zedinjena v enotni »Sabor Hrvatske i Slavonije«. Vzporedno z migracijami prebivalstva, še posebej plemstva, iz Hrvaške v Slavonijo so se na sever pomaknile tudi meje območja, ki ga je predstavljala Hrvaška, hkrati pa se je začel od juga in vzhoda krčiti tudi zgodovinski prostor kajkavsko-slovenskega jezika (prim. Brezinščak Bagola et al. 2017, 377–389). Na izpraznjena ali redko poseljena območja so se začeli priseljevati prebivalci drugih narečnih skupin, ki so hkrati z regionalno oznako spremenili tudi pojmovanje slavonskega (*slovinškega/slovenskega*) jezika.

V naslednjem stoletju je sledilo ponovno širjenje na novo osvojena območja, na prej od Osmanov zasedeno Slavonijo, s tem pa tudi prestavljanje imena Slavonije na vzhod, medtem ko »Slavonska marka« (*Windisch march*) postane Nizka Dolenjska z Belo krajino v okviru Kranjske, *Windischland* (Savinjska krajina) na Štajerskem pa preneha obstajati kot pokrajinsko ime, vendar se tu in tam ohranja skozi krajevne pridevnike (Slovenj Gradec – *Windischgrätz* ali Slovenska Bistrica – *Windisch Feistritz*) ali pa kot lokalni etnonim *Slovenci/Slovinci* ali *Vindišarji* (*Windischer*). V etnično dihotomnem odnosu do teh se oblikujejo lokalni »Horvati« in »Krajnci« kot priseljenci iz Kranjske ali Hrvaške. Vse do obnove Slavonije konec sedemnajstega stoletja, ki ima poslej povsem predrugačeno demografsko strukturo, je Hrvaška zadržala regionalno ime na območju severno od Kolpe in Save (Zagorje in Prigorje), medtem ko se samo za novoosvobojena območja uveljavi naziv Slavonija, torej po letu 1699 in sklenjenem miru v Sremskih Karlovcih (Brezinščak Bagola, Cesarec in Klemenčić 2017, 762). Hrvaška tako zadrži svoj regionalni pridevek v Zagorju, ki postopno namesto slavonskega postane hrvaško Zagorje in kjer se začne oblikovati dvojna – slovensko-hrvaška – teritorialna pripadnost. Medtem ko zaradi velikega števila hrvaških velikašev, ki se zatečejo prav v relativno varno in s sredogorji zavarovano Zagorje, območje priposestvuje nov pridevnik »hrvaško«, se nekdanji zahodni teritorij Slavonije kompenzira z vključitvijo novih ozemelj nekdanje osrednje in vzhodne Slavonije in Srema do Zemuna in Sremskih Karlovcev, v katerih so bili ne nazadnje sklenjeni tudi mir iz leta 1699 in zarisane nove političnouppravne meje.

Samostojna upravna regija Kraljevina Slavonija ni dolgo obstajala, saj so obmejni posavski in pounski predeli tako Slavonije kot Hrvaške bili preoblikovani v Vojno krajino. Ta je bila s ponovno ločitvijo vzhodne in osrednje Slavonije od zahodnega dela (Zagorje) in izgubljeno neposredno medsebojno teritorialno povezavo podvržena notranjim centrifugalnim procesom, ki so se iztekli v ponovno združitev, tokrat v »Civilno Hrvatsko – Slavonijo«.

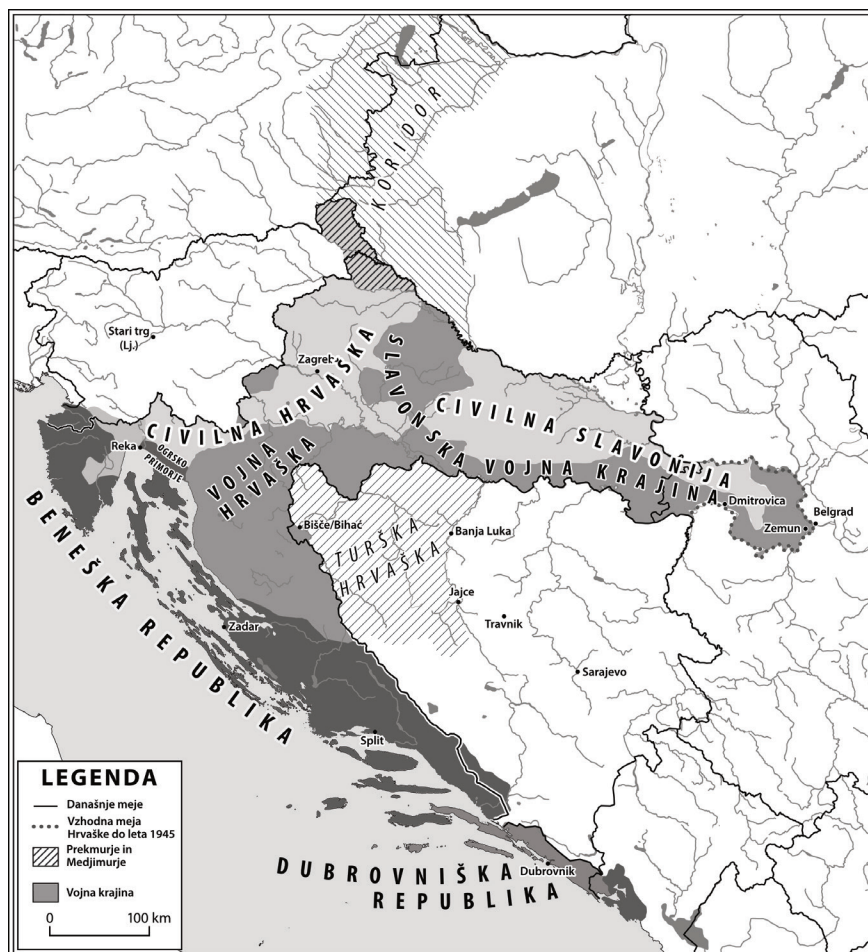
Zemljevid 2: Od Hrvaške in Slavonije do »ostankov ostankov«

Vir: Srkulj 1937.

Vsi omenjeni procesi so imeli za posledico prekinitev enotnega prekomajnega etnonima *Slovenci/Slovinci*, čeprav je kajkavsko prebivalstvo uspešno jezikovno asimiliralo številčne skupine čakavskih in zahodnoštokavskih ikavskih prebegov, sploh kadar so pripadali isti, rimskokatoliški veroizpovedi (Šokci, Bunjevci). Nekoliko drugačna situacija je bila pri pravoslavnih prebegih, ki so pripadali ikavsko-ijekavski hercegovski skupini (poslovanjeni Vlahi).

Zemljevid 3: Obnavljanje Slavonije in združevanje civilne Slavonije s civilno Hrvaško konec osemnajstega stoletja

Vir: Stančić 1985.

4 Zahodni panonski prostor ter prekmursko-porabska posebnost in teritorialni stik oziroma dostop do panslovanskega koridorja

Videli smo, da je Slovenija v svojem peripanonskem prostoru pravzaprav zahodno nadaljevanje Slavonije tako v reliefnem in klimatskem kot v naravno- in družbeno geografskem smislu. Današnje Prekmurje v njegovem okviru pa je multikulturno območje pomursko-porabskega mejjišča, ki sicer ni bilo neposredno v okviru Slavonije, zato pa je bilo z njo intenzivno povezano v obdobju

od nastanka ogrske države in vključitve Doljnega Prekmurja v okvir zagrebške škofije. Jezikovne vzporednice kažejo na nekdanjo enotnost jezika, ki se je razprostil vse do Moravske in Slovaške na severu ter vključno z nekdanjimi kajkavskimi narečji do današnje severne Bosne in Slavonije – območje nekdanjih panonsko-slovenskih državnih tvorb Ljudevita Posavskega, vojvode Radmirja ter Pribine in Koclja iz devetega stoletja (Josipovič 2005).

Pokrajinsko ime Slovenska krajina (*Szlovenszka krájna*) je predstavljalo ostanek panonskega slovenstva/slovanstva, torej celotnega prostora, ki bi ga lahko omejili z današnjim slovaškim govornim prostorom na severu in kajkavskim na jugu Panonske nižine ter ki je v času Kocljeve kneževine Spodnje Panonije (v drugi polovici devetega stoletja) obsegal celoten prostor med Savo na jugu in Donavo na severu in vzhodu ter vse do njunega sotočja pri današnjem Zemunu, kjer so Panonci mejili na Bolgare (npr. Grivec 1938; priloženi zemljevid). Danes lahko v tem kontekstu o Prekmurju prav tako govorimo kot o *reliquiae reliquiarum*, in sicer kot o osrednjem delu »nekoč mogočnega alpskega in panonskega slovanstva«. Zlasti Kocljeva vladavina je bila odločilnega pomena za utrjevanje panonsko-slovenske liturgije, s katero ima prekmurščina, imenovana tudi »stara slovenščina«, še dandanes nerazdružljive vezi. Delovanje Cirila in Metoda v devetem stoletju v Spodnji Panoniji in na Moravskem je namreč rezultiralo v nastanku posebnega črkopisa, glagolice, s katero so bili zapisani slovanski prevodi svetopisemskih del. Prav delovanje obeh duhovnikov je že na začetku izzvalo nasprotovanje »zahodnih« škofov, zlasti solnograškega, kar je pripeljalo do nastanka nekakšnega spodnjepanonskega versko-jezikovnega hibrida. Po eni strani so bile cerkvene knjige prevajane v ljudski, panonsko-slovenski jezik ter zapisane v glagolici, po drugi strani pa je bil grško-bizantinski cerkveni obred preveden v rimsko-latinskega (npr. Grivec 1938, 82, 108 in 144). To pa pomeni, da je tradicijo slovenskega pismenstva treba dopolniti s še starejšimi glagolskimi pismi iz cirilmetodijske panonsko-slovenske tradicije devetega stoletja, ki jim moremo prek razširjenih kajkavskih elementov glagoljaške tradicije slediti vse do petnajstega stoletja (prim. Damjanović 2008, 22).

S hitrim propadom Kocljeve države (861–876) in odločnim napredovanjem frankovskega nemštva proti vzhodu se v izteku devetega stoletja nepričakovano odvijte ogrski vdor v Panonijo. Nomadski tip mobilnosti Ogrov, ki so izza Karpatov v Panonijo s seboj prignali tudi večje število podjarmljenih in v plemensko zvezo povezanih skupin, je trčil s sedentarno-poljedelskim slovanskim prebivalstvom Panonije (prim. Josipovič 2005). Ogrska moč je od prihoda v Panonijo le še rasla, saj so v svoje vojaške enote lahko obilno vključevali pešaštvo iz vrst slovanskih podložnikov. Po polstoletnem vojaškem ogrožanju srednjeevropskega prostora so doživeli ključen poraz pri Augsburgu, ki jih je leta 955 pripeljal v objem zahodnega krščanstva. Po kronanju in krstu ogrskega vladarja Števana se v Panoniji znova odpre prostor rimsko-latinski

cerkveni tradiciji, ki za naslednjih šest stoletij zapre poti liturgiji v domačem panonsko-slovenskem jeziku in glagolici, ki se preseli v smeri proti jugu. Meja ogrskih osvajanj se do konca desetega stoletja na jugu ustali na Dravi do sotočja z Dravinjo, na zahodu pa onkraj Radgone do rečice Gnas, kjer meji s svetim rimskim cesarstvom (npr. Kos 1933). Do konca enajstega stoletja je Prekmurje ostalo del Ogrske »Stražne krajine«. Po osvojitvi Slavonije/*Slovinja* (1091) oziroma ozemlja južno od Drave je bilo tudi Prekmurje vključeno v političnoupravni okvir Ogrske.

Germanski premik meje v trinajstem stoletju od Ptuja do Presike in osvojitve Prlekije ter s tem celotne Panonske marke zožita prostor stika med Prekmurjem in *Slovinjem*, vendar mejni premik ni vplival na obseg ozemlja severno od reke Mure, zato je današnje območje Prekmurja ostalo v enakih političnih okvirih vse do osmanske invazije. Prvi vpadi v Prekmurje se zgodijo po bitkah pri Mohaču (1526) in Sigetu (1566). Usodno spremembo pomeni padec Velike Kaniže (1600), s katero se Osmanom odpre pot dalje na zahod. Do leta 1636 so pod posredno ali neposredno turško oblastjo že celotno Doline Prekmurje do Martjanec in celotno vzhodno Goričko do Križevca. Še pred tem sta bili med in po bitki pri Kobilju uničeni obe naselji na tem območju (ob Kobiljanskem potoku in na griču Sv. Martina), prebivalstvo pa pregnano. O tem priča tudi ledinsko ime *Törek temetész* med Motvarjevci in Kobiljem (Berden 1968).⁵ Pustošenje po Prekmurju je trajalo večino sedemnajstega stoletja, turška vladavina pa doseže leta 1680 največji obseg z vključitvijo celotnega Prekmurja pod svojo nadoblast. Ta je začela propadati po odstopu od obleganja Dunaja (1683) in protiofenzivi poljskega kneza Jana Sobieskega. Izgon Turkov iz Kaniže pa je sledil šele leta 1693 (Zelko 1996, 70).

3.1 Cerkvenoupravne razmejitvene spremembe v sedemnajstem in osemnajstem stoletju kot osnova za hrvaške zahteve po ozemlju Prekmurja

Upravna in cerkvena razdelitev na območju današnjega Prekmurja je bistveno vplivala na narečno in versko pripadnost lokalnega prebivalstva. Za razvoj in ohranjanje prekmurščine kot ene jezikovne entitete je izjemno vlogo odigrala

5 Pavel Berden trdi, da je Kobilje zaradi turškega uničenja naselja za 150 let izginilo iz zgodovine, kar povzema po njem tudi Franc Halas (1995), drugi kobiljanski kronist. Arhivski cerkveni podatki, ki jih je celovito obdeloval zlasti Ivan Zelko, pa nasprotno kažejo, da se v katoliških cerkvenih knjigah Kobilja ne pojavljata prehod h kalvinističnemu reformatorskemu gibanju in prestop v helvetsko veroizpoved, od katere so jih nominalno odvrnili vizitatorji Zagrebške škofije šele pred tremi stoletji (1717), kar pa jim v sosednjih Motvarjevcih ni uspelo in le deloma v Sv. Juriju v Dolu (prim. Kovács 2015, 429).

Zemljevid 4: Politična karta v alpsko-panonskem prostoru v drugi polovici devetega stoletja (opomba: pikčasta linija prikazuje približne meje današnje Slovenije, črtna črta prikazuje lingvistično mejo med alpsko in panonsko slovenščino, zatemnjeno območje pa območje današnjega Prekmurja)

Vir: Ramovš 1936; Jesenšek 1992; Josipovič 2012.

cerkvenoupravna združitve v okviru Somboteljske škofije. Brez te bi danes težko govorili o Prekmurju kot o deloma ali v celoti slovenski pokrajini, saj bi najbrž tudi »narodno prebujanje« devetnajstega stoletja Prekmurje doseglo v drugačni obliki. Prav mogoča bi tudi bila priključitev k Hrvaški ali pa ostanek pod Ogrsko oziroma današnjo Madžarsko (Josipovič 2012, 2016).

Tudi v Prekmurju je imela ključen vpliv na oblikovanje jezikovnih in deloma etničnih meja v Prekmurju cerkvenoupravna razdelitev. Stara meja, ki deli Prekmurje na Gornje in Dolnje Prekmurje, je meja med Železno (Vas) in Zalsko (Zala) županijo. Njen potek je pogojeval osnovno narečno razliko med Ravenskim in Dolinskim. Hkrati je odražal tudi cerkveno mejo med Győrsko (Gjursko), Veszprémsko (Vezprimsko) in Zagrebško škofijo. Za dokončno oblikovanje cerkvene pripadnosti Dolnjega Prekmurja in prehod h katolištvu pa je bila odločilna »postturška reconquista«. Ko so namreč Turki konec sedemnajstega stoletja začeli izgubljati Panonijo, se je postopno vračal in utrjeval vpliv Katoliške cerkve v Dolnjem Prekmurju, ki je zlasti iz Zagreba vodila intenzivno politiko vizitacij in pripajanja prej protestantskih (pretežno kalvinističnih) verskih občin (zemljevid 5).

Do leta 1640 zagrebški škofiji uspe pod njeno upravo vključiti celotno Medžimurje (*Medjimurje*) do Mure, deloma pa tudi območje Dolnje Lendave,

ki ga je takrat upravljala iz Selnice ob Muri. Do leta 1649 ji uspe razširiti cerkveno oblast na vzhodu do dolnje Krke (župnije Sveti Mikluš/Mikulaš, Dobrovnik in Turnišče), vključujoč tudi današnje madžarske vasi na območju južnega Heteša, ki so bile del dobrovniške župnije (Jošavci, Bodejci in Gabrenci ter Sijartovci in Zalska Sobočka ves) na severu, na zahodu pa vse do županijske meje, vključno z območjem Beltinec. Do leta 1669 Zagrebška škofija priključi še Bogojino na zahodu in se na severovzhodu razširi do reke Krke (župnije Resnjek, Čestrek, Seča - Siget), vzhodno od spodnjega toka Krke pa svojo upravo razširi onkraj župnije Semenje ob Muri. Že kmalu po tem, leta 1688, je Zagrebška škofija v svojo upravo vključila novi prekmursko-kajkavski župniji vzhodno od reke Krke (Paka in Kanja ves). Preostali del »prekmurskega distrikta« (*districtus Transmuranus*) pa je bil do leta 1693 še vedno pod turško oblastjo. Po ponovni osvojitvi Kaniže si je zagrebška škofija priključila obsežno ozemlje na vzhodu, ki je segalo skoraj do sotočja Mure in Drave (župnije Banski Sv. Jurij, Slovenski Sv. Martin, Oltarec, Sv. Marija v Kaniži). Kljub velikim pridobitvam na vzhodu pa škofiji ni uspelo pokoriti kalvinske utrdbe pri Sv. Juriju v Dolu, kamor sta spadali tudi takrat kalvinski naselji Kobilje in Motvarjevci. To se škofiji posreči šele leta 1717, ko uspe spreobrniti večino Kobiljančanov nazaj v katolištvo, medtem ko ji je to v Motvarjevcih in Juriju uspelo le deloma. Pri tem je v Sv. Juriju škofija uspela vzpostaviti rimskokatoliško župnijo, v Motvarjevcih pa ne. S tem je z izjemo Motvarjevcev Zagrebška škofija obnovila in še povečala ozemlje nekdanjega bekšinskega arhidiakonata, kamor sta pred turško zasedbo spadala celotno Medžimurje in Dolnje Prekmurje. Še več, s priključitvijo Kaniže se je Zagrebška škofija razširila na ozemlje Vezprimske škofije, s čimer je leta 1740 zanetila hud spor med škofijama. Ta se je končal s porazom Zagrebške škofije, ki je izgubila ne le Kanižo, temveč tudi celotni »prekmurski distrikt« s šestnajstimi župnijami, ki je bil leta 1777 priključen novoustanovljeni Somboteljski škofiji (Zelko 1996, 70–71), med njimi sta kot edini kalvinski cerkveni občini ostali le Sv. Jurij v Dolu in Čestrek (Zelko 1996, 159). Prav škofija v Zagrebu je zaslužna za rekatolizacijo Dolnjega Prekmurja, saj sosednja Gjurška škofija ni posegala v vzpostavljene luteranske in kalvinske cerkvene občine (zemljevid 5).

Širitev zagrebške škofije prek »predturških« meja naprej na sever in vzhod se je najbrž vsaj deloma zgodila iz vzgibov obsežne izgube ozemelj v današnji Bosni (velika župnija Dubica) in velikih preseljevanj prebivalstva na sever v begu pred Turki. Območje vzhodnega Medžimurja oziroma kraje Kotoriba, Dolnji Vidovec in Dolnja Dubrava, pa tudi posamezne otočke v Prekmurju, Porabju in na Gradiščanskem, so takrat naselili begunci iz »Turške Hrvaške« (delov Hrvaške med rekama Uno in Vrbasom, ki so kasneje pripadli Osmanskemu imperiju) (Kalšan 2006, 70). Ti so zadržali spomin na svoje prostorsko poreklo, prinesli pa so tudi jezikovne prvine kajkavskih, čakavskih in ikavskih zahodnoštokavskih narečij. Ker je njihova naselitev potekala v

obliki jezikovnih otokov v nemško-ogrskem sosledstvu na območju Koridorja (Gradišće/Gradišćansko), so tamkaj ohranili svoje hrvaško-slavonske lokalne etnonime (Dolinci, Vlaji, Štoji ...), ki so se drugod porazgubili (zemljevid 8).

Zemljevid 5: Rekatolizacija medžimurskega in prekmurskega okrožja (distrikta) Zagrebske škofije 1637–1777

Vir: Zelko 1996; Štefanec 2001; Kalšan 2006.

5 Koncept mejišča – Prekmurje, Porabje, Gradiščansko in koridor do Češkoslovaške – oblikovanje meje po prvi svetovni vojni

Za potek današnje razmejitve med Slovenijo in Madžarsko, pa tudi med Slovenijo in Avstrijo v Pomurju, je bilo odločilno dogajanje v času pariške mirovne konference spomladi leta 1919. Sprva v okviru Države Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) ni bilo predvidenih območij Medžimurja in Prekmurja. Šele s kratkotrajno in intenzivno kampanjo, ki jo je uprizorila na pogajanjih v Parizu, je jugoslovanska stran (Kraljevina SHS) 1. avgusta 1919 dobila dovoljenje za zasedbo Prekmurja, ki jo je izvedla 12. avgusta. Medtem ko za Medžimurje ni bilo velikih teritorialnih pomislekov, saj je šlo za jasno zamejeno območje med Dravo in Muro ter ozemlje občasno neposredno v okviru Hrvaške – Slavonije, je bilo razmejevanje na območju Prekmurja bistveno bolj zapleteno in negotovo. Potek nove meje v »Prekmurskem distriktu« in »Slovenski krajini« je bil rezultat širših razmerij sil med takratnimi zmagovalci in poraženci prve svetovne vojne, pa tudi nekaterih za jugoslovansko stran srečnih naključij, ki so pripeljala do končnega podpisa pogodbe 4. junija 1920 v palači Veliki Trianon v Versaillesu. Zahteve po priključitvi Prekmurja, vključno z Monoštrom in južnim Porabjem, niso naletele na pozitiven odmev komisije, ki je priključitev Prekmurja najprej zavrnila, potrdila pa je priključitev Medžimurja.⁶ Tako je (poleg ostalih) nastal nov jugoslovanski predlog, ki se je odrekel Porabju in povezavi s Češkoslovaško prek Gradiščanske. Ta okrnjeni predlog je predlagal »naravno mejo« od razvodja med Krko in Rabo proti jugovzhodu mimo vasi Krčica do razvodja med Ledavo (Kobiljanskim potokom) in Krko ter v ravni črti do linije Ledava–Krka–Mura. Ta jugoslovanski predlog postane tudi vsebinska osnova za kasnejše besedilo Trianonske pogodbe in za delo delimitacijske komisije, ki je na terenu delovala skoraj tri leta – od avgusta 1921 do julija 1924 (Josipovič 2016).

Medtem ko so v slovenski javnosti znana nekatera imena, ki so imela ključen vpliv na dokončno določitev vzhodnega odseka slovenske severne meje (Slovenci Franc Kovačič, Matija Slavič, Ivan Žolger), pa se ni pristopilo h konkretnejši analizi vzrokov naklonjenosti ameriškega majorja Johnsona jugoslovanski strani. Slednji je tudi pripravil prvo različico dokončnega poteka meje na terenu. Nedvomno je tudi nobelovec Mihajlo Pupin odigral

6 Komisija je poleg zgodovinske Slavonije do reke Drave in Donave predvidela priključitev Međimurja, zahodnega Banata in jugovzhodne Bačke, odprta pa so ostala vprašanja Radgone, Prekmurja, Gornjesavske doline, Baranje in povezave preko Gradiščanske med Češkoslovaško in Kraljevino SHS ter južnoslovanske zveze z Rusijo preko Dobrudže. Nerešeno je ostalo tudi vprašanje »nevtralne cone« med Posočjem in Ljubljano, zato pa so zavezniki predvideli koridorja pri Skadru in Solunu kot izhoda Srbije na Jadransko oziroma Egejsko morje (Evans 1916).

pomembno vlogo, saj je poznal takratnega ameriškega predsednika Wilsona, ta pa je za konkretno razmejitve angažiral prav Johnsona in dosegel pristanek francoske strani k priključitvi vsaj dela »Vendske krajine« (Lipušček in Wilson 2003; Kranjec 2009; Lipušček 2019). Vendar pa se nikjer eksplicitno ne analizira vloge vodje analitskega dela jugoslovanske komisije, geografa dr. Jovana Cvijića. Njegove osebne beležke razkrivajo marsikateri detajl, ki v drugačno luč postavlja nekatere dosedanje trditve o ozadjih odločanja na pariški konferenci (prim. Stanković 2006; Milanović - Pešić 2017).

Prav upoštevanje načela razmejitve po razvodnici med Rabo in Muro na zgornjem Goričkem je odločilen prispevek Cvijića, saj je uveljavil fizičnogeografsko osnovo razmejevanja, ki je vplivala na nekoliko ugodnejši potek tudi rapalske meje, predvsem pa na ugodno razmejitve na Štajerskem. Ob odličnih osebnih povezavah in zvezah je prav Cvijić ključno obranil ta princip v neizrazitem razvodu in odločilno vplival na priključitev Prekmurja, s tem pa na možnost priključitve južne Štajerske. Treba je namreč poudariti, da je jugoslovanska stran sprva pripravila predlog take razmejitve, ki bi v novo Kraljevino SHS vključil tudi Porabje, še pred konferenco pa so nastajali zemljevidi, ki so predvidevali Medžimurje, Prekmurje in Gradiščansko kot slovanski most do Čehoslovaške (Bjelovučić 1934). Tako je bila vzpostavljena ideja o koridorju po ozemljih, ki jih je vašvarski arhidiacon Števan Kazó konec sedemnajstega stoletja (1698) označil kot območje: »*Quarta demum vocatur Totsag, sic dictam ab indigenis linguam slavonico-croaticam terentibus*« (cit. po Zelko 1996).

Da je končna inačica predloga mejnega poteka postala enaka, kot je danes, je najbolj odgovoren major Johnson, ki je na Prekmurje gledal v luči vključitve v novo južnoslovansko kraljevino, ne pa kot na teritorij, na katerega se ekspanzivno širi slovenstvo. Prav to je eden od ključnih razlogov, da je bilo v okvir SHS vključeno tudi madžarizirano območje okoli Lendave, ne pa tudi Monošter s porabsko-prekmursko okolico. Pogled na relief in fizičnogeografsko osnovo za potek meje na Dolinskem namreč razkriva niz nedoslednosti in slabih rešitev. V luči zmagovalne (jugoslovanske) strani zlasti izstopata vpejjava inkluzivnega tipa demarkacije meje pri Kobilju (prim. Josipovič 1998) in odstopanje od doslednega upoštevanja načela razvodnice, ki bi morala vključiti še vsa naselja Heteša in kobiljanske okolice. Do poletja 1924 je bila celotna trasa meje natančno demarkirana, vključno z mejnimi korekcijami (Josipovič 2012, 2016), rezultat na tem območju pa sta postali novi manjšini, nekoliko večja madžarska manjšina na današnji slovenski strani in nekoliko manjša slovenska na madžarski strani meje, in sicer kot ne povsem dosledno uveljavljeno načelo uravnoveženosti. Izhodiščni položaj pri definiranju meje v Prekmurju sta najprej narekovala dva osnovna kriterija, uporabljena na tej konferenci. Prvi je bil geomorfološki kriterij, ki je zahteval približevanje poteku meja po »naravnogeografskih« mejah (razvodja, slemena, gorovja, grebeni, obsežni gozdovi, neposeljena območja, puščave in polpuščave ter močvirja in reke),

drugi pa kulturno-geografski, ki je izpostavljala zlasti etnično mejo, le delno pa tudi upravno in prometno ter gravitacijsko navezanost krajev na centralna naselja v regiji (Josipovič 2001).

Prvi, geomorfološki kriterij, je predvideval več elementov: najprej uporabo črte razvodnice med Rabo in Muro, ki pa ga razen nekaj kilometrov vzhodno od izhodišča (Tromejnik pri Srebrnem bregu, 404 m nadmorske višine) sploh niso upoštevali. Naslednji element v sklopu naravnogeografskega kriterija je bila rečna mreža v ravninskih predelih. Tudi ta element je bil nedosledno upoštevan, bolj uporaben pa se je zdel načrtovalcem meje v vzhodnem delu Prekmurja (sotočje Mure in Krke). Tukaj jugoslovansko-ogrska meja zapusti tok Mure in se nekaj kilometrov nadaljuje po Krki, nato pa po Ledavi, ki je v tem delu že bila regulirana v tako imenovani Ardovanski prekop. Nato se z reke umakne prek ravnine na sever proti Lendavskim Goricam, ki jih prečka v nasprotju s slemenitvijo. Od območja severno od Dolge vasi meja spet išče jarke, kanale, prekope in potoke, da bi se čim bolj približala očitnim mejam v prostoru, a je njen potek v celoti nedosleden: namesto naslonitve na Krko ali vsaj na Kobiljanski potok meja slednjega prečka in se nasloni na neznameniti Jošavski potok, ki ga mnoge karte sploh niso prikazovale in ki so ga zato nekateri zmotno poimenovali *Genterovsko pretržje*. Novo nedoslednost zagrešijo demarkacijski izvedenci na območju Heteša, kjer celovito gravitacijsko območje Dobrovnika razdelijo v nefunkcionalne dele s številnimi novimi prekomajnimi zemljiškimi lastništvi. Še posebej bodejo v oči žitkovski vinogradi v Rganjavcih in kobiljanski marof Golica, ki so kljub katastrski pripadnosti bili pripojeni k Madžarski. Podobno je brez funkcionalnega zaledja ostalo Kobilje. Naslednja nedoslednost je cepitev kalvinskega območja, ki je štiri večinsko kalvinske vasi (Motvarjevci in okolica) ločil od naravnega zaledja, ki je ostalo na Madžarskem. In končno, nedosledno upoštevanje razvodnice je tudi na območju severno od Hodoša, kjer meja seka povirje Zale, edinega slovenskega dela endoreičnega povodja, ki hidrografske spada v povodje Blatnega jezera.

6 Vloga Jovana Cvijića v ugodnem razpletu borbe za severne meje 1918–1920

Vpliv Jovana Cvijića na današnjo podobo Slovenije, njene geografske in prostorske razsežnosti, vključno z določanjem meje v prostoru in času, kot tudi znaten vpliv Cvijićeve znanstvene širine na vodilne slovenske geografe, je v Sloveniji skoraj neznan in zato neprepoznan (prim. Ogrin 2019). Da bi razumeli duh časa, v katerem je deloval Cvijić, se je potrebno ozreti do odmevov francoske revolucije in Napoleonove ekspanzije na vzhod. Kratkotrajne Ilirske

provinc so stoletje pred prvo svetovno vojno uveljavile zaupanje v (prej manjkajoče) novoustanovljene lokalne elite in institucionalno uporabo domačega (kranjskega) jezika, kar je pomenilo nekaj povsem novega za takratno lokalno prebivalstvo (Josipovič 2012). Po obnovi habsburške monarhije in razmahu nacionalno-združitvenih gibanj širom Evrope je posledično prišlo do povečanega zanimanja »etnografov« tudi za slovanska narečja in njihovo prostorsko razprostranjenost v avstrijskih provincah. Tako je najprej Berghaus leta 1846 v svojem pionirskem delu prvič povezal južnoslovanske skupine v celoto pod imenom »Iliri-Srbi«, torej Slovane Ilirika, zgodovinskega območja, ki zajema vse južne Slovane od Alp do Egejskega morja. Od njih je ločil Bolgare na vzhodnem delu Balkanskega polotoka. Berghaus nima velikih težav z dihotomnim razlikovanjem med germanskim in slovanskim na Koroškem in Štajerskem ter romanskim in slovanskim v Furlaniji in na obalah Jadrana. V okviru »Iliri-Srbov« je razlikoval kajkavske, čakavske in štokavske govorce, a jih razmeji upoštevajoč administrativne in ne etnične meje (Josipovič 2011).

Desetletje pozneje Karl Czoernig s svojim seminalnim delom poleg makro jezikovnih razmejitev opiše tudi razmejitve znotraj južnoslovanske populacije v okviru monarhije. Zavedajoč se težavnosti ostrega razmejevanja, je v negotovosti določal »prehodne cone«, v katerih je opredeljeval prehode enega ali drugega lingvističnega elementa in njihovo geografsko razsežnost (Josipovič 2012). Njegovo delo razlikuje številne južnoslovanske jezikovne skupine, za kar je poleg jezikovnih uporabljal tudi zgodovinske (fevdalne) meje. Tako je generalno razmejil prebivalstvo po deželnih mejah Kranjske in Štajerske na »germanski« strani ter Hrvaške – Slavonije na »ogrski« strani meje. Prehodna območja je našel le v politično neopredeljenih regijah, kot sta Istra in Prekmurje. Ker se je zavedal razlike med politično in jezikovno mejo, ga je to spodbudilo k opredelitvi slovenske etnolingvistične meje globoko na ozemlju Hrvaške in Slavonije (prim. Cvijić 1966). Kajkavsko prebivalstvo je štel med Sloveno-Hrvate, štokavsko in čakavsko prebivalstvo pa je označil kot Srbo-Hrvate (Czoernig 1855; Josipovič 2011). Pri tem je oznako Hrvaška dosledno smatral kot regionalno ime brez etnične razločevalne komponente, kar namiguje na germanizacijske ambicije na Hrvaškem, v prvi fazi prek slovenizacije zahodne Hrvaške. Prav Czoernigovo delo je imelo velik vpliv na Cvijića, ki je po antičnem vzoru delal na preoblikovanju plebejske kulture v reprezentativno (o konceptu glej Bianchi - Bandinelli 1990). Izum zgodovine, ki ga parafrazira Hobsbawm, je bil samo še vprašanje časa. Cvijićeva interpretacija južnoslovanskih jezikov in »psihičnih tipov« ter slovenskega prostora jasno kaže, da slovenski prostor razteza med Celovec in Zagreb (zemljevid 6). Iz tega prepričanja tudi vztraja pri oblikovanju skupne, južnoslovanske monarhije, ki bi vključevala tudi Slovence in Hrvate. Kljub svoji politični usmerjenosti in sodelovanju v okviru prostozidarskega gibanja, ki je pomagalo

ustvariti prvo jugoslovansko kraljestvo, se je njegovo prizadevanje uresničilo z njegovo vpetostjo v pariško mirovno konferenco (Slavič 1921; Košir 2015).

Cvijić svoje poglede in pristope utemelji v obsežni monografiji o Balkanskem polotoku, ki jo objavi v Parizu ob koncu prve svetovne vojne in kjer med drugim zapiše:

Največji delež južnih Slovanov je dolgo živel pod turškim jarmom; Hrvati in Slovenci so bili še dlje pod prevlado in vplivom Germanov in Madžarov, zelo dolgo tudi Panonski Srbi. Pod tujo vlado ni bilo mogoče vzpostaviti uspešne kulturne produkcije. Ni pomembno, kako močan je bil njihov odpor do tega despotizma in kaj vse bi lahko dosegli, kajti nikoli niso prišle do izraza vse njihove sposobnosti. (Cvijić 1918, 350–351)

Cvijićevo pojmovanje južnih Slovanov kot enega naroda, razdeljenega na več etničnih skupin, vključno z Bolgari, je bistveno preoblikovalo temelje političnih in državnih meja. Nekateri so te trditve obravnavali kot pretenci-ozne, vsaj kar zadeva vprašanje spremembe političnih meja. Po drugi strani je Cvijić usmerjen v iskanje širše opredelitve narodov (zemljevid 6). Do Slovencev je občutil veliko simpatij. Slavni slovenski psiholog Anton Trstenjak je nekoč trdil, da je prav Cvijić našel dvojčka Slovencev – panonskega in alpskega, s podtipom sredozemsko-kraškega ob Soči, Vipavski dolini, Krasu, Istri in Trstu (Trstenjak 1991; Josipovič 2005, 2013). Nekoliko sporna je njegova vključitev osrednje Kranjske v panonski tip, čeprav se je »Slavonska marka« občasno razprostirala vse do skrajnega severozahodnega dela Ljubljanske kotline. Tudi razsežnost dinarskega tipa proti severozahodu, v doline Nadiže in Tera v Beneški Sloveniji (*Slavia Veneta*/Beneška Slovenija), se sklada s predlogom Jeana Baudouina de Courtenayja (1890). Z vključitvijo hrvaškega Zagorja v slovenski alpski tip znotraj panonskega makro tipa, Cvijić upošteva tudi ambicije Frana Miklošiča in Jerneja Kopitarja za vključitev kajkavskih govorcev v program Zedinjene Slovenije (Majciger et al. 1873).

Med obiskom slovenskih dežel je Cvijić Slovincem priznaval privrženost jugoslovanski ideji in simpatije, saj je bila Srbija videna kot »slovenski Piemont« (Cvijić 1918, 561). V zameno je Cvijić izrazil nekaj občudovanja do Slovencev, s preroškim zapisom, citiranim v uvodu prispevka.

Zemljevid 6: Preurejena Cvijićeva karta »psihičnih tipov« na današnjem ozemlju Slovenije (temno sivo območje je slovenski ali alpski podtip v panonskem tipu, sivo območje so Slovenci na Krasu in jadranski podtip znotraj dinarskega tipa, siva linija pa so meje Slovenije danes)

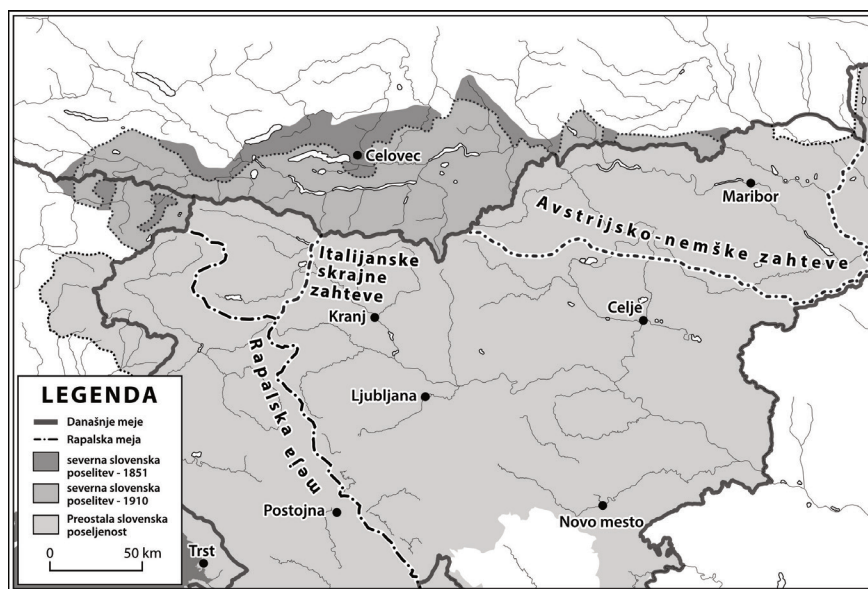
Vir: Cvijić 1918, preuredil avtor prispevka.

5.1 Odločilna vpetost Jovana Cvijića pri opredeljevanju jugoslovanskih državnih meja

Vključitev Jovana Cvijića v proces določanja novih državnih meja novoustavljene Kraljevine SHS je rezultirala v seriji zemljevidov za pariško mirovno konferenco. Ni skrivnost, da je Cvijić odločilno oblikoval poglede tedanjega princa Regenta Aleksandra glede narodnostnega vprašanja (npr. Axboe Nielsen 2014, 22). Poleg razglašene nerazdružljivosti Hrvatov in Srbov je močno podpiral »srbsko-hrvaško« enotnost s Slovenci kot edinstvenimi zahodnimi južnimi Slovani, nasproti Bolgarom kot kulturno izrazito drugačnimi. Cvijić je bil vsaj sotvorec reševanja slovenskega narodnega vprašanja, saj se je intenzivno posvetil utemeljevanju pravičnih meja na Koroškem, zlasti na območju Celovca. Predvsem z odličnimi povezavami s tedaj vodilnimi ljudmi osrednje in zahodne Evrope, zlasti s francoskimi in britanskimi znanstveniki, je dostopal do potrebnih podatkov, da je lahko pripravil utemeljitve za jugoslovanske zahteve. Njegovo ključno delo, ki ga je uporabila komisija na mirovnih pogovorih v St. Germainu, *Frontiere septentrionale des Yougoslaves*, objavljeno v Parizu leta 1919, je prepričljivo predstavljalo rezultate prisilne germanizacije območja Celovca od leta 1851 dalje, ki so jih s pridom uporabljali tudi drugi.

Z uporabo demografskih podatkov Karla Czoerniga ob soočanju z rezultati iz popisa leta 1910 je zahteval, da je treba celotno Celovško kotlino obdržati v novonastalem kraljestvu kot eno ekonomsko in socialnogeografsko enoto. Prepričljivo je zavrnil ambicije nemško-avstrijske strani za reduciranje koroških Slovencev na zgolj pastirje severnih pobočij Karavank, kjer ni mogoče določiti nobene druge izvedljive razmejitev, razen po grebenu Karavank.

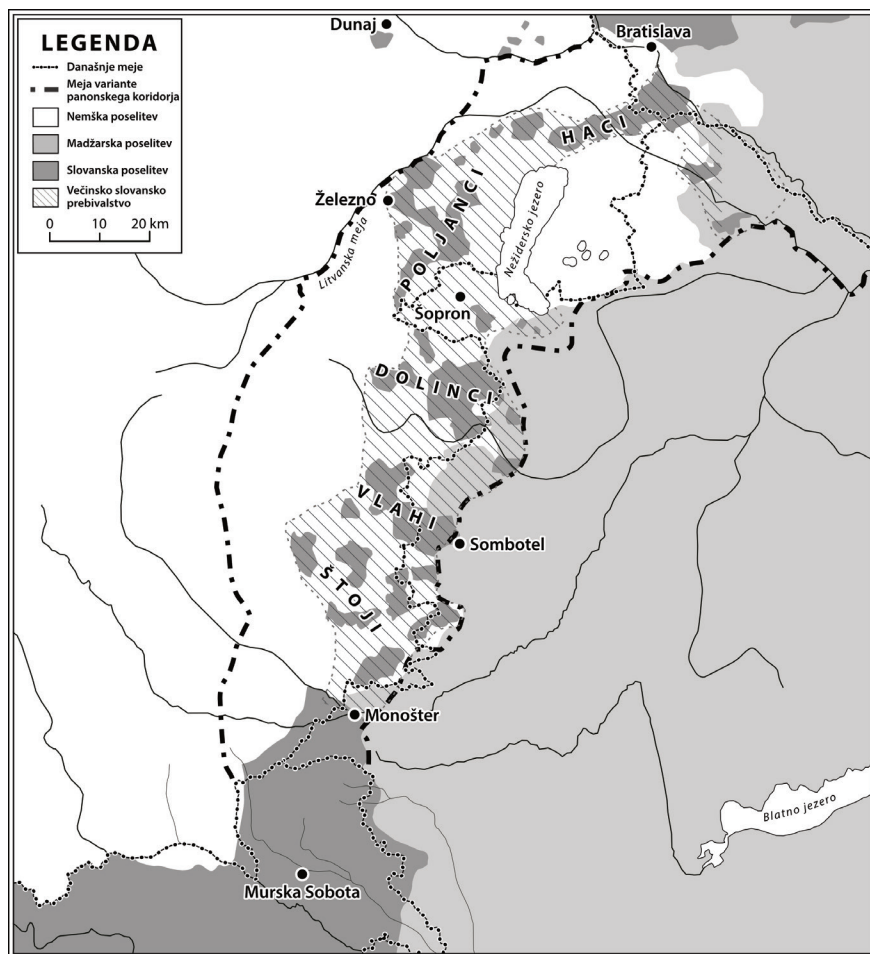
Zemljevid 7: Slovenske severne jezikovno-etnične meje in podrobnost razmejitev na Koroškem – utemeljitev upravičenosti ozemeljskih zahtev

Vir: Cvijić 1918.

Še en izjemno pomemben dosežek Jovana Cvijića na mirovni konferenci v St. Germainu je bil predlog o zagotovljenem koridorju za povezan prostor zahodno- in južnoslovenskega ozemlja. Na ta način je potrdil potrebo po vključitvi gradiščanskih Hrvatov v novo državo in navezavo na Češkoslovaško (zemljevid 8). Poleg tega je tak pristop dramatično izboljšal položaj jugoslovanske strani za zavarovanje strateško pomembne regije Prekmurje. To znova jasno kaže na njegovo vključevalno usmerjenost do Slovencev, prav tako tudi do gradiščanskih Hrvatov. Medtem ko je sprva zamisel o zavarovanju ozemlja prek reke Mure s slovanskim prebivalstvom (*Toti/Vendi/Prekmurci*) zvenela prazno, predvsem zaradi ustvarjanja koridorja skozi Gradiščansko (*Burgenland*) za povezavo s Češkoslovaško in omogočanja sklenjenega panslovenskega ozemlja, se je prav v tem izkazal odločilni pritisk na komisijo, da Kraljevini SHS dodeli vsaj Prekmurje (brez Porabja), če ne celo Gradiščanske (Slavič 1921).

Zemljevid 8: Jugoslovansko-češkoslovaški koridor kot jugoslovansko ozemlje po zaslugi Prekmurcev in Gradiščanov

Vir: Cvijić 1918.

Njegovim ambicijam je sledil in jih nadgradil tudi Nikola Bjelovučić, ki je predstavil dva koridorja proti severu: Gradiščansko (*Burgenland*) do Češkoslovaške in Dobrudžo (*Dobruja*) do Sovjetske zveze. Slednje je verjetno pomenilo pretiran poskus brez kakršne koli možnosti za uspeh, glede na močan vpliv romunskega kralja in odločilni francoski vpliv. Francija je storila vse, da bi omejila Madžarsko, vendar se je z ustvarjanjem velike Romunije povzročilo združevanje različnih neenakomerno razvitih regij v veliko vzhodno romansko državo.

Zemljevid 9: Etnična karta iz leta 1918 – Cvijićev original, reproduciran za ameriško vlado leta 1918; po Trianonski pogodbi iz leta 1920 z zlato medaljo RGS nagrajen Cvijićev zemljevid z opombo, da karta več ne ustreza etničnim mejam zaradi *metanastatičnih* sprememb v zadnjih petindvajsetih (!) letih – opomba: meje po sevreški pogodbi

Vir: Cvijić 1918.

Še en primer Cvijićevih geopolitičnih prizadevanj je ponazorjen v njegovi sistematičnosti uporabe ustreznih naravnogeografskih meja, kjer je to bilo mogoče. Bil je močan nasprotnik Rapalske pogodbe, s katero je Kraljevina SHS izgubila svoje etnografsko ozemlje na Primorskem in ob severnem Jadranu. Da bi omejil italijanski vdor globoko v zaledje vzhodno od Postojne, je poleg generala Švabića, ki je vojaški prodor s konjenico zaustavil pri Vrhniki, Cvijić pripravil metodološka izhodišča o nesprejemljivosti in neutemeljenosti take meje z naravnogeografskimi danostmi. Njegov argument je bil, da kraška pokrajina ni primerna za preprosto razmejitev glede na smer visokogorskih grebenov (v tem primeru Hrušica, Javorniki in Snežnik). Namesto tega je predlagal razmejitev glede na razvodnico med Jadranom in Črnim morjem ter s tem preprečil še večje koncesije Italiji na vzhodu. To ne pomeni, da Cvijić v

tem primeru ni bil naklonjen Slovincem. Nasprotno: v svoji etnografski karti Balkanskega polotoka je jasno označil Slovence kot prevladujočo etnično pripadnost severne Istre. Tu je vpliv Czoernigovih prehodnih območij očiten, saj je Cvijić uvedel približno dvajset kilometrov širok razpotegnjen pas med Umagom in Sušakom, pretežno južno od današnje državne meje, kjer se Slovenci izmenjujejo s Hrvati. Cvijić je bil zelo pomemben tudi za pravočasen odziv na pojave naraščajočega fašizma in nacizma. S svojim priznavanjem in poudarjanjem enotnosti človeštva je zavrnil vsiljevanje rasne teorije (Cvijić 1969). Za nadaljnje proučevanje pa je odprto še Cvijićevo mesto v prostozidarskih povezavah in njihovem vplivu na kreiranje prve jugoslovanske države.

7 Zaključek

Pokazali smo vso zahtevnost razumevanja okoliščin preoblikovanja osnovnih teritorialnih enot, iz katerih je zgrajena današnja Slovenija. Povsem upravičeno lahko tudi trdimo, da je današnji ozemeljski okvir Slovenije manjši, kot bi bil, če bi prišlo do pravilne zgodovinske interpretacije prostora in pravilnega razumevanja geografskih enot. Zgrešeno prevladujoče razumevanje prostorskih entitet zgolj po naslovnem regionalnem poimenovanju je predisponiralo vzpostavitev etnične meje, ki je prek konstruirane tradicije o različnosti pripeljala do prepričanja o etnični razliki, ki se izteče natanko v današnji državni meji, ki pa je pretežno relikv srednjeveške fevdalne ekspanzije.

V analizi vzpostavljanja slovenskih severnih meja smo pokazali, da je bila pridobitev Prekmurja odločilna za oblikovanje kasnejše slovenske države in je ustvarila pogoje, da je bilo sploh možno vključiti prevladujoč del s Slovenci poseljenega območja Avstro-Ogrske v novo nastajajočo jugoslovansko kraljevino, kar je rezultiralo v možnosti za izničenje učinkov okupacije in delitve tega ozemlja leta 1941 ter povojno ekspanzijo do Jadranskega morja. Vse skupaj je pripeljalo do tistega pogoja, ki je kljub majhnosti slovenskega republiškega in kasneje državnega ozemlja omogočal Sloveniji geopolitično-strateški položaj – nadzor majhnega, a strateško pomembnega pasu med Jadranom in Panonsko nižino z geografsko najugodnejšim prehodom iz Sredozemlja v Srednjo Evropo. Kljub temu pa razmejitve v Prekmurju ni potekala v skladu s takrat veljavnimi načeli določanja meddržavnih meja na konferencah. Kriterij naravnogeografske meje je bil le deloma izpolnjen, kriterij samoopredelitve lokalnega prebivalstva pa je bil v veliki meri preslišan. Po drugi strani je bil deloma upoštevan kriterij gravitacijske in upravne navezanosti krajev (območji Dolnje Lendave in Monoštra). V primerjavi z zasedbeno shemo antantnih sil je prišlo tudi do ozemeljskih korekcij na območju štirih naselij v škodo jugoslovanske strani (Somorovci in Jošavci so pripadli madžarski republiki,

Budišina in Kalh (Strugarovo) pa avstrijski republiki). Ozemeljske kompenzacije so obsegale nenaseljena območja v spodnjem toku Krke in Ledave ter deloma katastrske izravnave (npr. ledina Turško groblje pri Motvarjevcih).

Zahvaljujoč prostozidarskemu delovanju s ciljem združevanja Jugoslovanov so bili ustvarjeni pogoji za prelom s fevdalno-kolonialnimi mejami in odnosi iz časa Avstro-Ogrske. Šele s Cvijičevim neposrednim sodelovanjem pri etnografski analizi severne meje pa so Slovenci dobili znanstveno utemeljitev severne etnične meje. Njegov vpliv je ostal tudi v najnovejših delih pretežno omejen na njegov fizičnogeografski opus (npr. Ogrin 2019), medtem ko državotvornega vidika njegovega delovanja Slovenija do danes praktično ni poznala.

Literatura in viri

- Axboe Nielsen, C., 2014. *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*. Toronto University Press.
- Berden, P., 1968 [1995]. *Kobilje nekdanj in danes*. Samozaložba, Kobilje.
- Berghaus, H., 1846. *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. Gotha: Justus Perthes Verlag.
- Bianchi - Bandinelli, R., 1990. *Od helenizma do srednjega veka*. ŠKUC, Ljubljana.
- Bjelovučić, N. Z., 1934. *Etnografske granice Hrvata*. Dubrovnik.
- Brezinščak Bagola, B., Cesarec, I. in Klemenčič, M., 2017. *Enciklopedija Hrvatskoga Zagorja*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Courtenay, J. B. de, 1890. *Degli Slavi in Italia = O Slovanih v Italiji*. San Pietro al Natiosone: Lipa, 1998.
- Cvijić, J., 1919. *Frontiere septentrionale des Yougoslaves*. Paris.
- Cvijić, J., 1918 [1966]. *Balkansko poluostrvo*. Zavod za izdavanje udžbenika Socialističke republike Srbije, Beograd.
- Cvijić, J., 1969. Opšta geografija antropogeografija [1901]. Zavod za izdavanje udžbenika Socialističke republike Srbije, Beograd.
- Czoernig, K., 1855. *Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie*. Vienna: k. k. Direction der administrativen Statistik.
- Damjanović, S., 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Evans, A., 1916. *Les Slaves de l'Adriatique et la route continentale de Constantinople*. Near East, London.
- Grivec, F., 1938. *Slovenski knez Kocelj*. Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana.
- Halas, F., 1995. *Kobilje od nekdanj do danes*. Župnijski urad Kobilje.
- Husserl, E., 2005. *Kriza evropskih znanosti in transcendentna fenomenologija*. Slovenska Matica, Ljubljana.
- Jesenšek, M., 1992. Jezikovni sistemi v Slovenskem (Alpskem in Panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37, 7, 173–181.
- Josipovič, D., 1998. *Zgornje Obkolpje – politično geografski oris obmejnega območja v Sloveniji in na Hrvaškem*. Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2001. Prekomejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Pokolpja. *Annales* 11, 2, 301–308.
- Josipovič, D., 2005. Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V M. Bufon (ur.) *Slovenija po letu 2004 – mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo?* Založba Annales, Koper, 347–370.
- Josipovič, D., 2006. Suitability of Dayton Territorial Division for the Process of Integration of Bosnia and Herzegovina. V M. Bufon et al. (ur.) *The Western Balkans – a European Challenge on the Decennial of the Dayton Peace Agreement*. Annales Majora, Koper, 391–418.
- Josipovič, D., 2009. Razprava o odnosu center – periferija: peripanonski slovensko-hrvaški stik v sistemu širitve EU. V A. Gosar (ur.) *Razvojne priložnosti obmejnih območij Slovenije*. Založba Annales, Koper.

- Josipovič, D., 2011. Meja in etničnost – primer slovensko-hrvaške meje na območju Mure in Štrigove ter Razkrižja. *Anali PAZU*, 1 (2), 169–175.
- Josipovič, D., 2012. Prekmurje in prekmurščina. *Anali PAZU*, 2 (2), 92–102.
- Josipovič, D., 2016. Slovensko-madžarska razmejitev: od upravno-cerkvenih meja do »izolata kalvinov«. V D. Grafenauer in K. Munda Hirnök (ur.) *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi*. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Josipovič, D., 2018. Brain drain from Slovenia: National and regional aspects of »brain circulation«. V K. Toplak in M. Vah Jevšnik (ur.) *Labour Mobility in the EU*. Založba ZRC, Ljubljana.
- Kalšan, V., 2006. *Međimurska povijest*. Samozaložba, Zagreb.
- Kocsis, K., 2005. *A muravidék mai területének etnikai térképe*. Kartografsko gradivo. Budimpešta.
- Kos, M., 1933. *Zgodovina Slovencev*. Slovenska Matica, Ljubljana.
- Košir, M., 2015. *Zgodovina prostozidarstva na Slovenskem*. Založba Modrijan, Ljubljana.
- Kovács, A. (ur.), 2015. *Obmejna stikanja: Poglavlja iz zgodovine Čikečke vasi, Motvarjevcev, Pordašincev, Prosenjakovcev in Središča / Határok Mentén: Fejezetek Csekefa, Kisfalú, Pártosfalva, Szentlászló és Szerdahely*. Mađarska samoupravna skupnost občine Moravske Toplice, Ljubljana – Prosenjakovci – Lendava.
- Kranjec, J., 2009. *Priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS v luči izbranih časnikov*. Diplomsko delo, UM, Maribor.
- Kyovsky, R., 1981. Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja. V J. Liška (ur.) *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Lipušček, U. in Wilson, A., 2003. *ZDA in prekranjanje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Založba Sophia, Ljubljana.
- Lipušček, U., 2019. Prekmurje v vrtincu Pariške mirovne konference 1919: Vloga ZDA in kartografa Douglasa W. Johnsona pri določanju slovenskih (prekmurskih) mej. Šiftarjeva fundacija, Petanjci.
- Majciger, J., Pleteršnik, M. in Raič, B., 1873. *Slovanstvo* (I del.). Slovenska matica, Ljubljana.
- Mikeln, M., 1992. *Malo zgodovinsko berilo: Najkrajša zgodovina Slovencev, zlasti novejšje in najnovejšje dobe z dvajsetimi barvnimi zemljevidi, s kronološkim pregledom od leta 550 do 1992*. Pisanica, Ljubljana.
- Milanović-Pešić, A., 2017. *Iz beležnica Jovana Cvijića – prikazi i tumačenja*. Geografski inštitut Jovana Cvijića SANU, Beograd.
- Ogrin, D. (ur.), 2019. *Razvoj geografije na Slovenskem: 100 let študija geografije na Univerzi v Ljubljani*. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Peršak, K., 2009. Anton Korošec in slovensko-hrvaška nasprotja v Prekmurju. *PILAR – Croatian Journal of Social Sciences and Humanities* IV, 7(1)–8(2), 133–150.
- Pohl, W., 1988. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr.* München.
- Ramovš, F., 1936. *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Akademsko založba, Ljubljana.
- Sotero, M., 2006. A Conceptual Model of Historical Trauma: Implications for Public Health Practice and Research. *Journal of Health Disparities Research and Practice* 1, 1, 93–108.

- Slavič, M., 1921. *Naše Prekmurje*. Pomurska založba, ponatis 1999.
- Srkulj, S., 1937. *Hrvatska povijest u devetnaest karata*. Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Zagreb.
- Stančić, N., 1985. *Hrvatski narodni preporod (I obrt)*. Muzej za umjetnost, Zagreb.
- Stanković, S., 2006. *Jovan Cvijić: darovita i osećajna duša*. Srpsko geografsko društvo, Beograd.
- Šehić, Z. in Tepić, I., 2002. *Povijesni atlas Bosne i Hercegovine: Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama*. Sejtarija, Sarajevo.
- Štefanec, N., 2001. *Heretik njegova veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovom rodu*. Biblioteka homines, tempora, loci, Zagreb.
- Titl, J., 1970. *Murska republika*. Pomurska založba, Murska Sobota.
- Trstenjak, A., 1991. *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Tunjić, F., 2004. *Vmesna Evropa – konfliktnost državnih teritorialnih meja*. Annales Majora, Koper.
- Voje, I., 1994. *Nemirni Balkan*. Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Zelko, I., 1996. *Zgodovina Prekmurja – izbrane razprave in članki*. Pomurska založba, Murska Sobota.

The Northern Borders of Southern Slavdom and the Geostrategic Importance of the Prekmurje Borderland: Why was the Incorporation of Prekmurje Fateful for the Creation of Today's Slovenia?

Summary

The article explores the broader context of formation of modern Slovenia's borders with an emphasis on the northern borders and Prekmurje. It presents the historical and geopolitical factors and causes of creation of Slovenian national territory and a series of historical misunderstandings that influenced such. The author addresses the above issues by applying the concept of borderlands, which he assesses through the model of the Western Balkan geopolitical junction. Key to understanding the extent of establishment of the Slovene territorial question is first and foremost the demarcation towards the Germanic, Romanic and Ugric speaking areas, while the demarcation towards East and Southeast is veiled in mystery and historical disregards. Therefore, the territorial formation of Slavonia or *Slovinje* – as the nominal equivalent of today's Slovenia – is also addressed. The article highlights the role of Freemasons in shaping the new Yugoslav kingdom, the attempt to establish a pan-Slavic »corridor«, as well as the favourable northern borders of the Slovene entity within the future Slovene statehood and the fateful role of Prekmurje as the northernmost Slovene region therein. In the context of the formation of distinct Slovene ethnicity and its territory, the article also touches upon the monumental work of Jovan Cvijić, who was behind such definition of the principle of determining state borders that was decisive for the formation of an independent state of Slovenia seventy years later.

Keywords: Prekmurje, Slovenia's northern borders, Slavonia, Slavonic March, Slovenia, Burgenland, Croatia, Paris Peace Conference, Western Balkan geopolitical junction, Jovan Cvijić